

РАДЯНСЬКО-РУМУНСЬКІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ СУПЕРЕЧНОСТІ У ВІДНОСИНАХ СОЮЗНИКІВ ПО АНТИГІТЛЕРІВСЬКІЙ КОАЛІЦІЇ

Шибко Є. Д.

У статті говориться про захоплення території Бессарабії Румунською владою. Було проведено швидке голосування - ніби добровільне возз'єднання Бессарабії з Румунією. Бухарест намагався поміняти етнічний характер регіону, заселивши його румунськими громадянами зі "Старого Королівства". Відбувався процес румунізації. У статті показані позиції різних країн щодо присвоєння території Бессарабії в процесі повернення Бессарабії на споконвічні радянські землі

Ключові слова: радянська політика, антигітлерівська коаліція, Атлантична хартія.

В статтє говориться про захват территории Бессарабии Румынской властью. Было проведено быстрое голосование - как бы добровольное воссоединение Бессарабии с Румынией. Бухарест пытался поменять этнический характер региона, заселив его румынскими гражданами из "Старого Королевства". Происходил процесс румынизации. В статтє показаны позиции разных стран касательно присвоения территории Бессарабии в процессе возвращения Бессарабии на исконные советские земли.

Ключевые слова: советская политика, антигитлеровская коалиция, Атлантическая хартия.

In the article talked about the capture of territory of Bessarabia of Romanian power. The rapid voting was conducted as though voluntarily reunion of Bessarabia with Romania. Bucharest tried to change ethnic character a region, populating his Romanian citizens from "Old Kingdom". There was a process of rumunizatii. Positions of different countries are rotined in the article, concerning an appropriation territory of Bessarabia in the process of returning Bessarabia on native soviet earths.

Keywords: Soviet policy, the coalition, the Atlantic Charter.

Румунія розпочала військові дії проти СРСР одночасно з нацистською Німеччиною, 22 червня 1941 р.

Первісно Червона Армія на цій ділянці фронту перейшла в наступ і навіть висадила десант на правому березі Дунаю. Проте виникла загроза створення "котла", тож довелось розпочати відступ. Радянські війська залишили Подунав'я рівно через місяць після початку війни, 22 липня 1941 р. Разом з військами за Дністер відійшли 9,5 тис. цивільних біженців, треба думати, радянських активістів і вихідців зі Сходу.

Край було введено до губернаторства Бессарабія та поділено окупаційними властями на три повіти: Ізмаїльський, Ново-Кілійський, Аккерманський.

На чолі губернаторства став румунський генерал Вайкулеску. Земельні володіння підлягали поверненню колишнім власникам (реституція), у разі їх оголошення [1, 164]. Більшість німецьких колоністів, які восени 1940 р. виїхали з Південної Бессарабії на історичну батьківщину, з різних причин цим правом не скористалися.

Окупанти врахували політичні помилки, допущені в 1918 р., і провели фарсове голосування за нібито добровільне возз'єднання Бессарабії з Румунією. Плебісцит тривав з 9 по 12 листопада 1941 р., у ньому брали участь

чоловіки у віці від 21 року. Міністерство внутрішніх справ Румунії дало офіційний дозвіл місцевій владі застосувати "всі необхідні заходи" для залучення населення до голосування.

На виборчих дільницях нагляд за ходом волевиявлення здійснювали жандарми й військові. Про таємницю голосування не йшлося - той, хто "бажав" висловитися "за", отримував від членів комісії бюлетень білого кольору, у разі незгоди - жовтого. Зрозуміло, що в умовах воєнного стану охочих демонструвати свою ворожість до Румунії майже не було, тобто всі учасники фарсу практично одноставно "згодилися" з румунською державністю.

Не підлягає сумніву, що така специфічна форма проведення плебісциту не може бути виправдана (наприклад, покликанням на те, що бюлетені різного кольору мали допомогти неписьменним виборцям не помилитися з правильним вибором). Отож, румунський плебісцит 1941 р. у Південній Бессарабії потрібно визнати недійсним, а його юридичне значення - нікчемним.

Бухарест намагався змінити етнічний характер регіону, заселивши його румунськими громадянами зі "Старого Королівства". Їм надавали безоплатне житло, земельні наділи, худобу, іншу допомогу. Натомість до Німеччини й Румунії на роботи було вивезено 15 тис. місцевих жителів.

Це дещо нагадувало радянську політику заселення Подунав'я вихідцями з центральних і східних областей України та переселення (виселення) місцевого населення на Схід, здійснювану в 1940-1941 рр.

Упродовж усього періоду повторної окупації 1941-1944 рр. місцевому населенню в громадських місцях дозволялося спілкуватися лише державною румунською мовою (зрозуміло, що ця заборона ніяк не стосувалася німецького "союзника"). На чиновницькі посади навіть найнижчого рівня могли претендувати лише етнічні румуни. Промислові підприємства повернули попереднім власникам, у разі відсутності таких, вони переходили в державну власність.

Від червня 1941 р. СРСР майже автоматично опиняється в антигітлерівській коаліції. Про солідарність з Радами оголошують і формально нейтральні США: "На думку нашого уряду, будь-який захист від гітлеризму, будь-яке об'єднання сил, які протистоять гітлеризму, яким би не було їх походження, наблизять остаточне усунення теперішнього німецького керівництва і тим самим послужать на користь нашим власним обороні і безпеці" [2, 767]. 24 червня Рузвельт підтвердив готовність "надати Росії всю ту допомогу, яку ми зможемо" [3].

У вересні 1941 р. Кремль підписує т. зв. Атлантичну хартію, яка зобов'язує союзників по коаліції "не прагнути до територіальних та інших надбань" [4] у ході війни, а також поважати право всіх народів світу на самовизначення.

Проте вже 24 вересня того ж року до відома учасників коаліції доведено Декларацію Уряду СРСР: "Радянський Союз відстоює право кожного народу на державну незалежність і територіальну недоторканність своєї держави, право встановлювати такий суспільний лад і обирати таку

форму правління, які він вважає доцільними і необхідними в цілях економічного й культурного процвітання всієї країни. Практичне застосування вказаних принципів неминуче буде приводитися у відповідність з обставинами, потребами та історичними особливостями тієї чи іншої країни” [5, 165-166].

У подальшому радянські дипломати наполягатимуть на тому, що народи Прибалтики й Молдавії та українське населення Західної України й білоруське населення Західної Білорусії в 1939-1940 рр. Свідомо (і, головне, вільно) зробили свій вибір на користь радянської форми державності та входження до “братерської сім’ї народів СРСР”.

Проти такого трактування подій першого періоду війни рішуче виступили представники польського емігрантського уряду. Намагаючись відстояти непорушність східних кордонів своєї держави станом на 1 вересня 1939 р., політики польського емігрантського табору взяли на себе роль захисників територіальних інтересів ворожої Союзникам Румунії. Наприклад, 25 лютого 1942 р. за наполяганням виконувача обов’язків міністра закордонних справ Польщі Е. Рачинського, президент США Ф. Рузвельт вимушено запевнив польську сторону, що американський і англійський уряди досягли домовленості не визнавати жодних територіальних змін, що відбулися від початку Другої світової війни [6, 185]. Поляки не обмежилися цими запевненнями й виявили неабияку наполегливість у захисті румунських територіальних інтересів. “Почувши від Сікорського, що Лондон готується підписати з Росією договір, який визнає її вимоги Балтійських держав та румунських територій, - згадував Е. Рачинський, - я пішов з Цехановським 6 березня (1942 р.) на зустріч з (заступником держсекретаря США) Самнером Уеллесом” [7, 110].

Цю ж лінію уряд польської еміграції витримував і надалі, навіть після завершення Другої світової війни в Європі та післявоєнної конференції країн-переможниць у Потсдамі.

Кардинально іншою була позиція Лондона щодо Бессарабського питання. Маючи союзницькі зобов’язання щодо відкриття “другого фронту” в Європі, кабінет У. Черчилля намагався відтермінувати його вирішення до остаточного ослаблення гітлерівців - щоб зберегти життя англійських солдатів. Також у Лондона була й інша підстава шукати зближення з Москвою - американські намагання узяти під свій контроль ресурси колишньої Британської імперії під зручним приводом права націй на самовизначення.

Уже в грудні 1941 р. під час візиту міністра закордонних справ Великобританії А. Ідена до Москви було висловлено готовність визнати в майбутньому міждержавному договорі радянські кордони станом на 22 червня 1941 р. Тоді ж Великобританія оголосила війну Румунії й Угорщині, що, на нашу думку, означало де-факто згоду Лондона на довоєнний радянсько-румунський кордон. Ф. Рузвельт під тиском польських емігрантів (у США виборці польського походження становили впливову частину електорату) на початку 1942 р. навіть “попередив Британію, що в разі, якщо вона підпише угоду, пішовши назустріч вимогам (територіальним) Росії, він буде змушений денонсувати її публічно” [8, 114].

Проте 3 червня 1942 р. під час візиту радянського наркома закордонних справ В. Молотова до США президент Ф. Рузвельт зробив жест доброї волі. “За день до моїх довгих розмов з Молотовим, - згадував американський держсекретар К. Хелл, - президент звернувся до Конгресу за оголошенням війни Угорщині, Румунії та Болгарії” [9, 1175]. Конгресмени з розумінням постави-

лися до цієї просьби. Відповідне рішення було ухвалено уже 8-го числа, ще під час перебування В. Молотова у Вашингтоні.

Як відомо, Румунія з Угорщиною (хоч і без Болгарії) оголосили війну США ще 13 грудня 1941 р., тож американський Конгрес прийняв 8 червня 1942 р., на перший погляд, химерне рішення (не помічати стану війни упродовж шести місяців - це, погодимось, занадто навіть для запеклих “ізоляціоністів”).

Справжній підтекст ініціативи президента й подальшого голосування в Конгресі був таким - переможеним територію за рахунок переможців не прирощують. Тобто уже в червні 1942 р. маємо справу з, можливо, дещо завуальованою згодою де-факто американського уряду на позоставлення Бессарабії (та Північної Буковини) у складі Союзу РСР після завершення війни з гітлерівським блоком.

До початку серпня 1945 р. США зберігали зацікавленість у радянському союзникові, потрібному для майбутньої війни з Японією.

Окрім того, американці були зацікавлені й у перетягуванні Сталіна на свій бік у питанні права націй на самовизначення, реалізація якого за тих умов створювала режим повного сприяння американській економічній і політичній експансії в колишніх колоніальних імперіях європейських країн: Великобританії, Франції, Голландії тощо. Як приманку було використано питання територіального розширення СРСР - нібито на засадах вільного волевиявлення населення.

Зробив це Рузвельт на Тегеранській конференції (1943), відразу ж підхопивши сталінську пропозицію вважати післявоєнні вибори в республіках Прибалтики (а отже, і на інших “возз’єднаних” територіях) загальнонародним плебісцитом довіри радянській владі та радянській союзній державності [6, 214-215].

Уже тоді Сталін зауважив, що “це, звісно, не означає, що плебісцит в цих республіках має відбуватися під якоюсь формою міжнародного контролю” [10, 170]. Зрозуміло, що не меншою мірою ця оборудка двох світових лідерів стосувалася й західних українських земель, зокрема Подунав’я.

Радянські війська вийшли на довоєнний кордон з Румунією 26 березня 1944 р. За тиждень до цього, 17 березня, у Каїрі відбулася зустріч румунського емісара князя Б. Штірбея з представниками трьох союзних держав - Великобританії, США та Радянського Союзу. На зустрічі румунська сторона запропонувала план окупації своєї країни американо-англійськими військами.

12 квітня 1944 р. Б. Штірбей з рук П. Новікова, радянського посла в Каїрі, одержав радянські умови перемир’я, попередньо узгоджені з урядами Великобританії та США [11, 356]. Пункт 2 радянського проекту Договору вимагав “відновлення радянсько-румунського кордону за договором 1940 р.”; при цьому пункт 5 передбачав “згоду радянського уряду на анулювання Віденського арбітражу про Трансільванію й надання допомоги у справі визволення Трансільванії” [12].

По суті, Румунії пропонували гарантії невисунення нових радянських територіальних вимог (наприклад, на Південну Буковину) та участь у спільних воєнних діях антигітлерівської коаліції проти вчорашнього союзника - Угорщини, яка після Віденського арбітражу 1940 р. володіла титулом на Трансільванію.

Тоді Бухарест цих, за визначенням Черчилля, “великодушних” пропозицій не прийняв.

Ситуація на фронті для держав Осі щодень погір-

шувалася, а надії на висадку англо-американського десанту на Дунаї після початку операції Союзників у Нормандії (6 червня 1944 р.) стали цілком примарними.

Повернення Червоної Армії та радянських установ в Ізмаїльську область відбувалось без істотних військових зіткнень, тому й втрати від воєнних дій були мінімальні. Проте область отримала досить вагомі дотації з республіканського бюджету. Приміром, у III кварталі 1944 р. ці суми становили 3 млн рублів [13, 15].

На перший погляд, особливо з врахуванням підсумків грошової реформи 1947 р., вказана сума видається майже неважливою, однак, не забуваймо, що, для порівняння, суму збитку від окупації м. Ізмаїл і прилеглого району радянські урядовці (тобто вона априорі дещо завищена) оцінювали у вельми скромних 483 658 руб. [14, 52]. Перемножимо ці приблизно 0,5 млн. руб. на 12 районів області (не забуваючи, що Ізмаїльський район - це обласний центр з його потужностями) і одержимо, що радянська влада відразу ж після свого повернення перекрыла левову частку втрат регіону від "німецько-румунської фашистської окупації". Такою увагою Києва та Москви, на нашу думку, не може похвалитися жодна з областей тогочасної УРСР.

Якщо ж повернутися до архівного документа, який був виявлений, то за три роки окупації м. Ізмаїла й прилеглого району радянські оцінювачі нарахували збитків (в інфляційних, внаслідок воєнних дій, рублях): "устаткування і транспортні засоби - 3500; робоча і продуктивна худоба - 9120; інші види майна - 78 825" [там само, сторінка не пронумерована архіваріусом].

Радянські "оцінювальники" порахували все: 2 шт. коней, 12 шт. крісел, 3 шт. диванів, 4 шт. "люстр висячих", 3 шт. "настільних ламп", 2 радіорепродуктори і навіть 18 шт. "рамок для портретів вождів" та інший дріб'язок; вони ж оцінили три присвоєних румунськими злодюжками килими у фантастичні (як за цінами 40-х років) 7500 руб., але реально сума збитків була номінально незначною.

Ми вважаємо, що радянські власті, з уваги на політичні чинники (Румунія з осені 1944 р. увійшла до антигітлерівської коаліції, а згодом уряд П. Гроза виявив впевнені про радянські симпатії) свідомо відмовилися від виставлення надто контроверсійних рахунків "румунським окупантам". Рішення політичне, не нам його критикувати.

Водночас радянська влада, надавши регіонові 3 млн руб дотацій, досить щедро компенсувала місцеві збитки від румунської окупації. Ризикнемо припустити, що жодна інша з тогочасних українських областей не опинилася в настільки привілейованому становищі, якщо зіставити відсоткове співвідношення від збитків, завданих окупацією, та наданих радянським урядом дотацій.

23 серпня 1944 р. в Румунії відбувся державний переворот. Нові власті країни оголосили про розрив з Берліном і вступ до антигітлерівської коаліції. Надалі Румунія воювала на боці антифашистського блоку, докладаючи зусиль до зменшення суми репарацій і "повернення" Трансільванії. Угорщина залишалася союзником Гітлера до 20 січня 1945 р. і свій шанс прийти на мирну післявоєнну конференцію у статусі союзної держави втратила.

Література

1. Лебеденко О.М., Тичина А.К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. - Одеса: Астропринт, 2002. - 208 с.

2. Foreign Relations of the United States / 1940 / In Five Volumes/. Vol. 1. General. - Washington: United States

Government Printing Office, 1959. - 832 p.

New York Times. - 1941. - June, 25

Известия. - 1941. - 26 сентябрь.

3. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: в 3 т. Т. 1: 22 июня 1941 - 31 дек. 1943. - М.: Госполитиздат, 1946. - 804 с.

4. Макаруч В.С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939-1945 рр.): історико-правове дослідження / В.С. Макаруч. - К.: Атіка, 2007. - 368 с.

5. Raczynski E. In Allied London. The Wartime Diaries of Polish Ambassador Count Eduard Raczynski / E. Raczynski. - London: Weidenfeld & Nicolson, 1962. - 382 p.

6. Range W. Franklin D. Roosevelt's World Order / Willard Range. - Atlanta: University of Georgia Press "Athens", 1959. - 220 p.

7. Hull C. The Memoirs of Cordell Hull: In two vol. - New York: The McMillan Co, 1948. - 1804 p.

8. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг.: сб. док.: [в 6 т.]. Т. 2: Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав - СССР, США и Великобритании (28 ноября - 1 декабря 1943 г.). - М.: Политиздат, 1978. - 198 с.

9. СССР и страны народной демократии. Становление отношений дружбы и сотрудничества 1944-1945 гг. / В.К. Волков, И.И. Поп, И.Я. Гибианский. - М.: Наука, 1984. - 480 с.

10. Правда. - 1944. - 27 авг.

11. ДАОО, ф. Р-470, оп. 1, од. зб. 3 Исполнительный комитет Измаильского областного Совета депутатов трудящихся (облсполком), г. Измаил. Канцелярия. Постановления и распоряжения Совета Народных Комиссаров УССР за 1944 г. Начато 10 января 1944 г. Окончено 28 декабря 1944 г., арк. 15 // Постановова Ради Народних Комісарів Української РСР від 8 вересня 1944 р. № 1163 "Про дотацію місцевому бюджету Ізмаїльської області на III-й квартал 1944 р."

12. ДАОО, ф. Р-788, оп. 1, спр. 4 // Акты ущерба, причиненного немецко-румынскими фашистскими захватчиками предприятиям, учреждениям и жителям города в годы Великой Отечественной войны 1941-1944 (так у документі) годов. Начато 7 октября 1944 г. Окончено 26 декабря 1944 г. На 129 листах.

Шибко Є.Д.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри філософії та
соціально-економічних дисциплін
ОДУВС

Надійшла до редакції: 11.03.2014